

Людина є міра всіх речей.

Протагор.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

Метою даної теми є: ввести студентів у провідну проблему філософії – проблему людського буття, показати, як розвивались уявлення про людину, розуміння унікальності її положення в світі, сенс людського буття. Для цього необхідно окреслити ключові слова: *антропосоціогенез, індивід, індивідуальність, особистість, сенс життя, свобода*. Це впливає із змісту теми, в центрі якої – проблема людини і сенсу її життя. Завдання теми розкриваються через наступні питання:

1. Проблема антропосоціогенезу.
2. Проблема сенсу життя людини.

Проблема антропосоціогенезу.

При розгляді *першого* питання студент має звернути увагу на рушійні сили і зміст процесу антропосоціогенезу; розкрити взаємозв'язок біологічного та соціального в людині; зміст понять „індивід”, „індивідуальність”, „особистість”.

Вивчення проблеми людини у філософії слід почати з проблеми її становлення, тобто з виявлення сутності антропосоціогенезу, єдиного процесу становлення людини і суспільства. Ця проблема розглядається релігією, філософією, низкою конкретних наук, зокрема, антропологією, історією, археологією та ін.

Так, спільним у всіх міфологічних і релігійних сказаннях про появу людини на Землі – ідея створення людини вищими силами. В міфах Месопотамії, Єгипту, Греції, Індії, Китаю та інших країн розповідається про створення людей з глини або землі богами. У найбільш завершеному вигляді

релігійне вчення про створення людини Богом представлене в Біблії. Це вчення є основою теїстичної антропологічної концепції у філософії.

Природнича наука антропология зосереджує головну увагу на самому процесі еволюції людини, її основних етапах. Антропологи сходяться в тому, що період становлення людини займає величезний період в 3-3,5 млн. років і є третім грандіозним стрибком в історії Всесвіту після виникнення самого Всесвіту і виникнення живого з неживого. Поштовхом до антропогенезу стали зміни у кліматі, які змусили предків людини - австралопітекових перейти до прямоходіння, щоб звільнити руки для збиральництва і полювання. Використання випадкових предметів для полювання і захисту, потім їх удосконалення, нарешті обробка, виготовлення, організація спільних дій на полюванні – все це сприяло зміні пропорцій тіла, розвитку мозкових структур і функцій.

Серед наукових концепцій походження людини найбільш поширеною і впливовою є еволюційна, у джерел якої стоять Ж.-Б. Ламарк і Ч. Дарвін. Під впливом мінливості, спадковості, природного відбору здійснюється еволюція в органічному світі, поява нових видів. Х. де Фріс додає і такий фактор, як великі одиничні мутації. Вищим щаблем еволюційного розвитку є людина. Еволюційна концепція – не тільки основа науки антропологии, а і раціональна передумова філософського вчення про людину, тому що поєднує і відокремлює світ природи і світ людської культури, історії.

Філософи зосереджують увагу на рушійних силах, змісті процесу антропогенезу, розглядають його як *антропосоціогенез*, тобто єдиний процес формування людини і суспільства. І підходять до вирішення цієї проблеми або з позицій ідеалізму, або з позицій матеріалізму. З матеріалістичних позицій проблема антропосоціогенезу глибоко розроблена Ф. Енгельсом. В роботі „Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину” він висунув положення про визначальну роль праці в процесі антропогенезу. Головна ознака присутності людини в світі – знаряддя праці. Людина є перш за все творець знарядь праці – *Homo Faber*. Вона перейшла від пристосування до природи до пристосування природи до себе. Праця потребувала для свого розвитку

взаємодії. Тобто виготовлення знарядь праці робило необхідним, єдино можливим шляхом розвитку перехід від біологічного до над біологічного об'єднання, від стада до суспільства. Могутнім фактором став розвиток мови як засобу спілкування, об'єднання зусиль в праці, згуртування спільноти. В ході антропосоціогенезу відбувся перехід від біологічно детермінованого до людського морального існування. Це створило умови для розвитку праці і, в свою чергу, було породжено потребами праці як способом буття людей. Праця виступала як рушій антропосоціогенезу і як його результат. Праця розвивала інтелект, здібності людей. сприяла формуванню суспільства, що, в свою чергу, ускладнювало працю, збільшувало розмаїття її видів з метою задоволення матеріальних і духовних потреб людини, які розвивалися в ході розвитку праці.

Видатний вчений –антрополог і філософ Тейяр де Шарден розглядає антропосоціогенез як складову космогенезу в цілому, рушійною силою якого є взаємодія механічної та психічної енергій. Накопичення психічного, примноження станів його вияву і є фактором появи людини. Людина усвідомлює свою свідомість, і це робить її перебування у світі новою формою буття, підносить процес еволюції до нового рівня

Людина – істота бінарна, має подвійну природу - є істотою біологічною і є істотою соціальною. Як природна істота, вона належить до біологічного виду Homo Sapiens. Цей вид характеризується рядом видових ознак:

- 1)тривалість життя;
- 2) належність до статі;
- 3)належність до раси;
- 4)дітородний вік жінки;
- 5) спадковість – тобто певні вроджені особливості, задатки, але реалізуються які лише в суспільстві.

Унікальність набору генів кожної людини зумовлюють її неповторність, унікальність. А приналежність всіх людей. представників всіх рас. народів до одного виду є біологічною основою рівності всіх людей в правах, які називаються правами людини, тобто правами, які має кожна людина.

Людина виступає як єдність і боротьба протилежностей – біологічного і соціального. Новонароджена людина має всі анатомо-фізіологічні ознаки людини. Але якщо у тварин генетично визначені програма поведінки, спосіб життя, то людина засвоює цю програму тільки у суспільстві, через засвоєння культури. Якщо дитина не засвоїть її в ранньому віці через відірваність від людського суспільства, то вона вже ніколи не стане людиною (приклад - мауглі, тобто діти, що виростили серед звірів). Перетворення біологічного в соціальне відбувається в процесі соціалізації, тобто в процесі освоєння всього поля культури. Це приводить до змін в способі проявлення в людини її видових ознак. Наприклад, спадкові хвороби люди навчилися лікувати завдяки розвитку науки, виробництва, медицини. Людина виступає як істота соціальна, чия поведінка визначена культурою.

Спільне між людиною і твариною - біологічні потреби. *Потреби* - це особливий стан відкритої системи -тварини, людини, який характеризує суперечність між необхідністю існування і внутрішніми можливостями цієї системи для забезпечення її існування. Але задоволення потреб у людини і тварин відбувається у різний спосіб. Тварина задовольняє потреби безпосередньо, людина - опосередковано. Тут треба звернути увагу на інгібіцію (здатність людини стримувати задоволення природних інстинктів для того, щоб задовольнити їх у майбутньому у відповідних, визначених культурою формах і умовах.) Низка вчених визнає велику роль інгібіції в процесі антропосоціогенезу. Процес життєдіяльності – це задоволення і відтворення потреб. Людина в процесі життєдіяльності не лише задовольняє, відтворює потреби, але й розвиває нові:

- соціальна сутність людини I порядку : задоволення, відтворення, поява нових потреб через застосування знарядь праці;

- соціальна сутність людини II порядку: специфічно людська потреба у виготовленні знарядь праці. Ця потреба розвивається в напрямку виготовлення нових, все більш досконалих знарядь для кращого задоволення життєвих потреб, полегшення праці, росту їх продуктивності;

- соціальна сутність людини III порядку - потреба в спілкуванні. Під спілкуванням розуміються всі суспільні відносини, в які вступають люди – політичні, економічні, особисті і т.д.

- соціальна сутність людини IV порядку - потреба у цілепокладанні. Людина як істота наділена розумом, перш ніж зробити, ставить перед собою мету і шукає шляхи її досягнення.

- соціальна сутність V порядку - потреба у свободі. Ця потреба є інтегративною. Вона у знятому вигляді містить в собі всі вищезгадані потреби.

Вся історія людства – це боротьба за індивідуальну і суспільну свободу: виховання, формування людини, здатної витримати пов'язану з свободою відповідальність.

Для характеристики людини, ступеня реалізації її сутності, використовуються такі поняття, як *індивід*, *індивідуальність*, *особистість*.

Індивід – означає людину як одиничного представника людського роду в інтегральній єдності біологічних і соціальних характеристик. Тобто виділяється типовість ознак окремої людини, підкреслюються в ній не індивідуальні, а загальні риси.

Поняттям *індивідуальність* окреслюємо неповторність людини в її духовних якостях, здібностях, талантах, самостійній діяльності, житті в цілому. Людина виступає як мікрокосм, в єдності унікальних і універсальних властивостей, самотності життєвого шляху й реалізації здібностей, талантів у певних суспільних умовах. Людина тим більш індивідуальна, чим більш розвинені, реалізовані її природні здібності, задатки. Терміни „покликання”, „талант” виражають глибинну сутність індивідуальності. Процес її становлення передбачає усвідомлення однієї з своїх здібностей як життєвого покликання, підкорення своєї діяльності реалізації цього покликання як вищої мети. Становлення індивідуальності відбувається в умовах конкретної епохи, культури, які багато в чому визначають і вибір покликання, й шляхи реалізації таланту. У той же час, талант, реалізуючись, змінює епоху і культуру. Згадаймо митців доби Відродження: за своїм талантом вони творили картини,

скульптури, літературні твори, що змінили уявлення про людину та її місце в світі.

Проблема особистості є одною з найскладніших у філософії. *Особистість* – „виступає як динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально - культурних і морально-вольових якостей людини, які виражені в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності. ”- визначає І.Т. Фролов. Якщо провідним у визначенні індивідуальності є її неповторний вроджений талант, то у особистості – воля, самостійність. Людина виконує в суспільстві визначені ним ролі, виступає як істота соціальна. Як особистість проявляє себе у ставленні до виконання своєї ролі або ролей в суспільстві. Особистість втілює цінності своєї епохи, культури. Сприймаючи цінності як власні, обираючи їх за основу свого світогляду і діяльності, обирає роль в суспільстві, чи виконує визначену так, щоб максимально реалізувати свою систему цінностей. Особистість передбачає самостійність діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності. Автономність – одна з провідних якостей особистості. Вона сама обирає цілі, обов'язки в залежності від своїх переконань, інтересів. А не від зовнішніх впливів. Свободу особистості забезпечує її вольова готовність здійснювати вибір і брати на себе відповідальність за нього. В особистості домінує свідомо- вольовий початок, який забезпечує не тільки розуміння мети і шляхів її досягнення, але і силу для їх здійснення, незважаючи на всі зовнішні перешкоди. Особистість діє на основі усвідомлення сенсу життя.

Проблема сенсу життя людини.

Пристаючи до вивчення *другого* питання, значимого для всіх, бо людина завжди шукає сенс свого життя, розглянемо його в взаємозв'язку понять життя, смерть, сенс життя – так, як вони виступають в свідомості кожного.

Людина , як відомо, єдина істота, яка усвідомлює свою смертність, конечність свого земного буття. Народження і смерть – це те, через що неминуче проходять всі, спільне для всіх представників людства в усі епохи, що змушує відчувати рівність всіх. Як це не парадоксально, але перший крок

життя дитини є і перший крок до її смерті, небуття. В різному віці і при різних обставинах до людей приходять розуміння їх власної смертності. В такі хвилини людину охоплюють розпач, страх, беспорядність. Проте життя продовжується, людина опановує себе, оговтується, і починає задаватись питаннями: навіщо я живу? який слід я залишу після себе нащадкам? як існує безсмертя? чим я можу виправдати своє життя перед близькими і суспільством в цілому? тощо. Отже, перед людиною постає питання про сенс життя. Студентам треба розібратися з тим, що таке сенс життя, тому що тільки сама людина може надавати власному життю сенс. Сенс життя має суб'єктивний характер, але може бути суспільно значимим, залежно від того, наскільки корисними для суспільства є цілі та ідеали, що ставить перед собою дана людина.

В історії були різні точки зору на проблему життя і смерті і сенсу життя. Умовно їх можна поділити на дві групи:

оптимістичне ставлення до життя і його сенсу. Оптимізм виражений в тому, що людина є господарем долі, щастя, від неї багато в чому залежить, як прожити своє життя. Цей погляд представлений в філософії Аристотеля; Фоми Аквінського, Піко делла Мірандола, Френсіса Бекона, Карла Маркса, Тейяра де Шардена.

Песимістичний. Песимізм виражений в тому, що людина є іграшка незалежних від неї сил (природи, долі, суспільства) і не здатна змінити щось в своєму житті. Це точка зору Б. Паскаля, А. Шопенгауєра, Ф. Ніцше, А. Камю, Ж.-П. Сартра

Подібно до всіх світоглядних питань, питання про сенс життя є вічною проблемою: вона знову і знову ставиться людиною протягом історії, отримує нові грані в духовному досвіді людства. Вона не може мати остаточного, наперед заданого вирішення для індивіда, не може бути прийнятою як готове знання, або рецепт життя, бо потребує особистого усвідомлення та вибору.

Проблема сенсу життя виникає як потреба певного виправдання власної присутності в світі, своєї долі та призначення. Саме завдяки такому виправданню стає можливим подолання конечності індивідуального буття.

Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб тільки жити, а в тому, як і для чого чи для кого жити.

В історії філософії сформувалось декілька провідних підходів до розуміння сенсу життя:

сенс життя визначається духовними основами буття. Цей підхід є характерним для релігійної філософії;

- сенс життя лежить за межами буття окремої людини.

сенс вносить у життя сама людина по своїй волі;

сенс полягає в сприянні суспільному розвитку, всебічному розвитку інших людей, тому що тільки ця діяльність створює умови і для особистої самореалізації.

Спільне у різних підходах до проблеми сенсу життя є наявність ідеалу і діяльність в напрямку його досягнення. Формування, осмислення сенсу життя, його пошук включають напружену інтелектуальну, чуттєво –емоційну і вольову роботу роботу, діяльність особи по вибору серед можливих покликань; свідомій морально-практичній орієнтації. На основі своїх ціннісних орієнтацій людина визначає своє ставлення до світу, до себе, до суспільства, до суспільних груп, структур, до яких належить. Тобто вирішення питання про сенс життя залежить від світогляду, який визначає вибір ідеалу, мету, можливі, припустимі засоби її втілення. Обов'язковою складовою сенсу життя виступає обрання такої сфери діяльності, яка може забезпечити реалізацію сутнісних сил людини. Параметри сенсу життя задає історична епоха, конкретне суспільство, він виступає як єдність можливості і дійсності.

Сенс життя, його пошуки завжди передбачають вибір, можливість вибору мети, засобів її досягнення, діяльності згідно з здійсненим вибором – тобто свободою. Саме здійснення вибору, його переживання демонструють свободу волі і свободу дії, приводить до глибинного осмислення почуття свободи. Людина створює програму життя, будує життя та здійснює постійний вибір з існуючих можливостей, які є базовим аспектом людського буття. Через вибір ми будуємо себе і світ навколо себе, одні можливості обираючи, інші – відкидаючи. Ще філософи Стародавнього Світу розглядали свободу як найвищу

цінність особи і суспільства. Свобода вибору, свобода волі у філософії завжди розглядалась як умова формування особистості, а боротьба за неї для себе і для інших – її святим обов'язком. Але одразу постало питання – наскільки можлива свобода у світі, де існує причинна зумовленість явищ? У природі, суспільстві діють об'єктивні закони, що не залежать від волі людей. Наскільки ж людина може бути вільною в таких умовах? У філософії існують наступні концепції свободи:

- *детермінізм* з його оптимальним виразом - *фаталізмом*;
- *індетермінізм*, який взагалі заперечує причинність, в затвердженні безмежної свободи особи доходить до *волютаризму*;
- *альтернативізм*, який стверджує, що завжди існує свобода вибору, але не безмежна, а лише з декількох варіантів.

Проблема свободи завжди розглядалась у діалектиці категорій “свобода – необхідність”. Уже Б. Спіноза підкреслював, що „свобода – це пізнана необхідність”. Г. Гегель теж проаналізував діалектику свободи і необхідності. Поступове пізнання об'єктивних законів природи і суспільства вказало як межі, так і основу вибору, реалізації свободи особи. „Свобода ... полягає в заснованому на пізнанні необхідностей природи пануванні над нами самими і над зовнішньою природою ”- писав Ф. Енгельс. Знання об'єктивно існуючого спектру можливостей, визначеного об'єктивними законами, створює умови осмисленого, оптимального вибору з наявних варіантів, а свобода вибору і є свобода. Недарма Ш. Монтеск'є казав: “Свобода є право робити все, що дозволено законами”. Категорія свободи нерозривна зв'язана з поняттям відповідальності. Людина як частина світу й суспільства не може діяти, не враховуючи наслідки своїх дій. Уже відмічалось, що особистість необхідно має таку рису, як відповідальність, усвідомлення взаємних вимог і зобов'язань. Неможлива реалізація особистої свободи без пошанування, врахування права інших на свободу. Тому відповідальність передбачає знання наслідків своєї діяльності і діяльність на основі загальнолюдських правил моралі, перш за все її золотого правила „ Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили по відношенню до тебе”. Відповідальність є наслідком і основою свободи.

Свобода неможлива без відповідальності й усвідомлення необхідності і її врахування у процесі життєдіяльності людини.

Особливо це має значення на початку ХХІ ст., коли наука и суспільство підняли рівень свободи людини так, що без відповідальності вона стає загрозою для себе і для інших.

Основні терміни.

Воля – властивість свідомості, що регулює і мотивує поведінку людей; цілеспрямованність на виконання тих або інших дій з свідомим здійсненням вибору і прийняттям рішень.

Волюнтаризм (лат. voluntus – воля) – діяльність людини на основі власних бажань, волі без врахування об'єктивних обставин і законів.

Індивід – людина як одиничний представник людського роду, "один з собі подібних", безвідносно до її неповторних рис та здібностей.

Індивідуальність – самобутній спосіб буття конкретної людини, в неповторності природних задатків і їх реалізації в діяльності, визначеної рамками соціального буття. Єдність унікальних і універсальних властивостей людини, що формуються в процесі діалектичної взаємодії спадкових якостей, особистих властивостей і набутих соціальних рис і властивостей.

Людина – біосоціальна істота виду Homo sapiens, суб'єкт пізнання і історичного процесу, розвитку культури як "другої природи" на Землі; що відокремилась від інших, пов'язаних з нею форм життя завдяки здатності виробляти знаряддя праці, яка має мову; мислення, свідомість.

Сенс буття – філософське поняття, що означає мету людського буття, процес реалізації потенціалу особи, її здібностей у вільно обраному напрямі, що дає людині почуття щастя.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.

1. Який специфічно людський спосіб самоутвердження в світі?
2. Чи є людина лише соціальною істотою? Яке місце в людській сутності має біологічний фактор? Обґрунтуйте свою позицію.

3. Чи згодні Ви з наведеним нижче твердженням Тейяра де Шардена?
Що виділяє філософ – біологічне чи соціальне в людині?

„ А, по-друге, як би не захоплювала нас проблема походження людини, навіть вирішена детально, вона не вирішила б проблеми людини. ...

... Щоб охопити дійсно космічний розмах феномену людини, треба було би простежити її коріння через життя, до перших покровів навколо Землі. Але якщо ми хочемо зрозуміти специфічну природу людини і розгадати її таємницю, то немає іншого методу, як простежити, що рефлексія вже дала і що вона віщує попереду.”

Тейяр де Шарден.

(Феномен человека.-

М.:Изд. полит. лит., 1987-С. 154.)

4. Прочитайте наведений нижче уривок і поясніть,, які особливості буття людини в світі підкреслив Піко делла Мірандола?

"Тоді Бог погодився з тим, що людина творіння невизначеного образу і, поставивши її в центрі світу, сказав: " Не даємо тобі, о Адаме, ні свого місця, ні певного образу, ні визначеного обов'язку, щоб і місце, і обов'язок ти отримав за власним бажанням, згідно своїй волі та своєму рішенню. Образ інших створінь визначено в межах встановлених нами законів. Ти ж, не скований жодними межами, встановиш свій образ по своєму рішенню, у владу якого я тебе віддаю"

Піко делла Мірандола.

(Человек. Мыслители прошлого и настоящего

о его жизни, смерти и бессмертии.

- М.:Политиздат, 1995. – С. 221.)

5. Прочитайте наведений нижче уривок Ж.П. Сартра і поясніть, як він свободу людини.

„ Свобода людини передує її сутності, вона є умова, завдяки якій остання стає можливою, сутність буття людини підвішена в її свободі. Таким чином те, що ми називаємо „свободою” невід’ємно від буття „людською реальністю”

Ж.-П. Сартр

(Человек и его ценности.-Ч.1

- М.: Мысль, 1988.-С.99).

6. Покажіть різницю між поняттями "індивід", "індивідуальність". "особистість".

7. Хто з філософів античності вперше звернув особливу увагу на осмислення проблеми людини? В чому полягали особливості його підходу до людини?

8. Поясніть, у чому полягає взаємозв'язок проблеми сенсу життя і основного питання філософії.

Література:

Основна:

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч. 2 – С. 219-268.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов. / авт кол. Фролов И.Т и др. – М.: Республика, 2004.– С. 406-428, 572-580.

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 153-225.

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. - К., 2001. – С. 111-142.

ФІЛОСОФІЯ. Підручник. За ред. Надольного І.Ф. -К.: Вікар, 2001. - С.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – С. 336-363.

Додаткова:

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С. 139-203; 226-274.

ИЛЬЕНКОВ Э.В. Философия и культура. – М., 1991. (Статья «Что же такое личность?»)

МАРКС К. Тезисы о Фейербахе. – Маркс К., Энгельс Ф.- Соч. Т. 3.- С. 1-4.

ХАЙДЕГГЕР М. Время и бытие.- М., 1993.

ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 531-550.

Першоджерела:

МАРКС К. Тезисы о Фейербахе.// Маркс К. Энгельс Ф. Собр. соч. – Т.3 –С.1-4.

МИР философии. Книга для чтения. – М.: Изд. полит. лит., 1991. – Т.2. – С. 12-19, 33-36, 74-75, 108-114, 262-271.

СУМЕРКИ БОГОВ. – М.: Изд. полит. литература, 1989.- С. 19-20, 323-324,341.

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ. Течії і напрями. Хрестоматія.- К.: Ваклер,1996.- С. 161-167.

ЧЕЛОВЕК. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии /Сост. И.Т.Фролов. - М.:Политиздат, 1995. – С. 130-133; 220-222; 282-286.

ЭНГЕЛЬС Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека.- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20.- С. 486-495.

ТЕЙЯР ДЕ ШАРДЕН. Феномен человека.- М.: Изд. полит. лит. 1987.- С. 143-146, 150-154.